

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

Ob jubileju

NEUTRUDNI ISKALEC LEPOTE – PROFESOR ALEKSANDAR FLAKER

(Nekoliko pozni zapis ob sedemdesetletnici)

V naslovu smo zapisali metaforo 'iskalec lepote', kolegom profesorja Aleksandra Flakerja iz Zagrebške šole bi verjetno bolj ustrezala drugačna oznaka in bi morda v duhu leta 1988 izdane profesorjeve knjige *Nomadi ljepote. Intermedijalne studije*¹ raje rabili metaforo 'ljepote nomad' in k njej še pristavili rusko podobo 'kočevnik krasoty', kakor je to storil Krunoslav Pranjić na koncu eseja *Jezikoslovna posredstva u opusu profesora Flakera* v prvi številki revije *Umjetnost riječi* za leto 1990, posvečeni petinšestdesetletnici profesorja Flakerja. In imeli bi prav. Metafora 'iskalec lepote' nima tolikšnega bogastva konotacij in, dovolimo si zapisati, takšnega efekta potujevanja, kot ga ima metafora 'nomad lepote' – še posebej v Flakerjevi hermenevitični eksegezi in njegovih komparativističnih navezavah. Na tej metafori in ob njej je profesor Flaker v knjigi *Nomadi ljepote* zgradil pomenski kompleks, ki nam ne razkriva samo novih pogledov na umetnostni ansambel in kulturo 20. stoletja, ampak nam omogoča, da se preko poudarkov, izpostavljenih v tem kompleksu, približamo tudi nekaterim temeljnim posebnostim Flakerjevega znanstvenega in človeškega sporočila.

Metaforični naslov knjige *Nomadi ljepote* je profesor Flaker povzel po naslovu pesmi *Kočevniki krasoty* ruskega simbolista Vjačeslava Ivanova v navezavi na rabo te metafore pri Viktorju Šklovskem. V. Šklovski, »nosilec avantgardne misli v kritiki in znanosti o književnosti«, označuje po Flakerjevih besedah, zapisanih v uvodu knjige, s to metaforo

temeljno načelo zgodovinskega estetskega procesa: umetniški postopki v našem stoletju so kratkotrajni – stalno se morajo obnavljati in kot mora živina, ki jo pasejo nomadi, neprestano iskati nove pašnike in premagovati čas in prostor, tako mora tudi umetnost stalno uporabljati nove postopke, ki zamenjujejo že izčrpane, prezvečene /.../

Sam profesor Flaker razširja valentnost te metafore še na »barbarizacijo struktur« kot na eno od značilnosti umetniškega procesa, ki da ga je izpostavilo 20. stoletje, in opozarja ob pozornosti, ki jo posveča Matošu in Krleži v hrvaškem in evropskem kontekstu, na slikarstvo, ki da je od moderne in secesije do naših dni, tudi znotraj avantgarde,

postajalo, če že ne dominantna, pa vsaj paradigmatična umetnost, ki v kulturi, katera vse bolj postaja vizualna, pridobiva na pomenu in vse bolj postaja izziv tudi za tistega, ki, izobražen na temelju filološke tradicije, še vedno meni, da je bila na začetku *beseda*.

Navedene misli iz uvodnega poglavja h knjigi *Nomadi ljepote* nas opozarjajo na eno od najbolj izrazitih značilnosti in odlik profesorja Flakerja – na njegov izjemni občutek in izredni smisel za dinamiko, spremenljivost in kompleksnost zgodovinskih procesov v literaturi in kulturi. – Pri tem ne bi smeli pozabiti, da je za dojetje kompleksne podobe profesorja Flakerja, znanstvenika humanista, potrebno vsaj omeniti, da se je že v mladeniških

¹Originalnih naslovov hrvaških del ne prevajam, da ne bi krnil njihovega pomena.

letih v vrtincu tragičnih kolizij druge svetovne vojne odločil za boj proti novoveškemu barbarstvu in se pridružil hrvaškemu narodnoosvobodilnemu boju.

Nomadstvo lepote in nasprotovanje vsemu, kar kosteni in ledeni življenje (prim. o tem pogovor Meri Štajduhar s profesorjem Flakerjem iz leta 1984 *Osporavanje kao životni stav*), sta morda poglavitni izhodišči, ki pogojujeta Flakerjev znanstveni interes za novoveška kulturna obdobja, za katera je značilno tisto, kar bi z naslonitvijo na Flakerjevo knjigo *Poetika osporavanja* (1982) lahko imenovali »estetika oporekanja«. Če ob tej ugotovitvi sprejmemo še samooznako Aleksandra Flakerja iz uvodne besede h knjigi *Poetika osporavanja*, ki pravi, da je avtor knjige

po izobrazbi slavist, profesionalno pa se ukvarja z rusko književnostjo, sicer pripada hrvaškemu kulturnemu krogu, in mu zato niso tuje tudi druge jugoslovanske književnosti,

potem bi še dodali, da je prava življenjska obsesija profesorja Flakerja vendarle avantgarda – ruska, hrvaška, svetovna in tudi slovenska. Na področju raziskovanja avantgardnih literarnih pojavov in gibanj iz prvih desetletij dvajsetega stoletja je profesor Flaker dosegel največje znanstvene uspehe, z rezultati teh raziskav si je pridobil mesto in sloves v svetovni literarni vedi oziroma znanosti.

Pogoj za originalne in inovatorske raziskave, kakršne so značilne za znanstveni opus profesorja Flakerja, je seveda izoblikovanje lastnih teoretskih načel in metodoloških izhodišč. Profesor Flaker je že v enem od prvih metodoloških del, članku *Za osamosstajenje nauke o književnosti* (*Pregled*, 1955), izpričal z zagovorom 'osamosvojitve' literarne znanosti svoj odpor takrat veljavnim ideološkim interpretacijam literature. V letu 1955, ko izide monografija *Russian Formalism. History Doctrine* Victorja Erlicha, ki vzpodbudi renesanso ruske formalistične šole na Zahodu, napiše Aleksandar Flaker študijo *Formalna metoda i njezina sudbina* (*Pogledi* 55, 1956). V njej zapisana misel

da nas ona (t.j. »formalna metoda«, op. A. S.) vendarle navaja k razmišljanjem, ki bi lahko oplodila tudi naša metodološka iskanja v času, ko je tudi pri nas zaznavna težnja po znanstvenem približevanju k literarnemu tekstu in njegovih specifičnosti,

priča, da je v 'osamosvojitvi' Aleksandra Flakerja, mladega znanstvenika, sicer odmevala teoretska misel ruske formalistične šole, da pa je Flaker ob navedeni misli v svoji znanstveno stvarni obravnavi opozoril na ekstremizem nekaterih stališč ruskih formalistov in ob razkritju aktualnih vrednot te literarnoznanstvene smeri opozoril tudi na to, da vendarle pripada preteklosti. Če torej lahko zapišemo, da je Flaker svoje zgodnje zavze-manje za imanentno obravnavo literarnega dela in zoperstavljanja pozitivističnim in izključno filološkim ter vulgarno-sociološkim metodam opiral tudi na nauk ruskega formalizma, potem moramo ob tem poudariti, da je to počel kritično preudarno in tako, da je pri oblikovanju lastne literarnoznanstvene koncepcije s selektivnim pristopom sprejemal samo tiste prvine formalizma, ki so se skladale z njegovim pojmovanjem specifične literature kot »besedne umetnosti« in temu ustrezne samostojne literarne znanosti. Aleksandar Flaker sprejema s kritično simpatijo pozornost, ki jo ruski formalizem posveča t.i. obrtniški strani pesništva, poudarjanje avtonomnosti literarnega besedila in temu ustrezno prizadevanje za osvobajanje literarne znanosti od spon drugih znanosti, ni mu tuja tudi odprava dihotomije vsebina-oblika in stvarno presoja formalistično osredinjenost razis-

kovalne pozornosti na umetniški postopek in oblikovalni proces ter na pojmovanje literarne zgodovine kot zgodovine zamenjavanja stilov. Vendar je pri vsem tem Flakerjeva simpatija bolj na strani poetike ruskih formalistov kot na strani njihovega pojmovanja literarne zgodovine oziroma nastavkov za njo. Aleksandar Flaker zavrača zaostreno formalistično tezo, ki ob poudarjanju avtonomnosti literarnega dela zapostavlja literarnozgodovinski kontekst in opozarja, da formalistično stališče ne omogoča nastanka sinteze, ki je bistvo literarne zgodovine.

Teoretične razprave *O realizmu, Prilog problemu romantizma, Uz problem »modernizma«* (*O jednom razdobju 'moderne' ruske književnosti*) in *Motivacija i stil*, objavljene v letih 1958-1962 in potem leta 1964 ponatisnjene skupaj z razpravo o »formalni metodi« (1955) v knjigi *Stilovi i razdoblja*, ki jo je profesor Flaker izdal v soavtorstvu s soustvarjalcem revije *Umjetnost riječi* Zdenkom Škrebom, tako še kažejo navezanost na ruski formalizem, vendar tudi odstopajo od njega. V sklopu teh razprav profesor Flaker med drugim natančneje opredeli predvsem pojem 'motivacijski sistem'. Ob uvedbi pojma 'stilna formacija' (*O realizmu, Umjetnost riječi*, 1958), ki ga polemično povzema po ruski marksistično usmerjeni literarni vedi iz dvajsetih let (V. M. Friče idr.), pojem 'motivacijski sistem' še vedno vključuje v pretežno poetološke obravnave velikih stilnih razdobjih romantizma, realizma in »modernizma«, vendar ga še posebej pri obravnavi hrvaške novele (na primerih od Šenoe do Ivana Gorana Kovačiča, v razpravi *Motivacija i stil*) povezuje s širšimi historičnimi vidiki. V razpravi o »modernizmu« v ruski literaturi Aleksandar Flaker kljub prednosti, ki jo daje imanentni obravnavi literature, na koncu vendarle zapiše:

brez nekoliko širše obravnave problema socialnohistoričnih determinant te književnosti in njihove konkretizacije je ta prikaz nepopoln. Mi že vemo, da se dezintegracijska stilna obdobja v zgodovini književnosti pojavljajo v času zgodovinskih kataklizem, katastrof in revolucij. /.../ samo natančnejša analiza stilnih posebnosti in tesnejše povezovanje takšne analize s socialnimi determinantami, a tudi komparativno preučevanje ruskih stilnih pojavov v povezavi z običnimi evropskimi pojavi, bi nam lahko dali odgovor na mnoga vprašanja, ki nas tu zanimajo.

Profesor Flaker tako že pred Ju. M. Lotmanom zastavi na svoj način problem »kulture in eksplozije« in nakazuje razmišljanje o tem problemu v smeri obravnavanja historičnosti *znotraj* literarnih procesov in komparativnega preučevanja. Vse to že v knjigi *Stilovi i razdoblja* izpričuje kritični odmik od formalistične in strukturalistične »statične interpretacije posameznih besedil« v korist obravnave »pomembnejših zgodovinskih procesov znotraj posameznih književnih vrst« (*Poetika osporavanja*). – Profesor Flaker razpira imanentizem možnostim za obravnavo vseh zgodovinskih komponent, važnih za razumevanje značaja in funkcije literarnega dela, a tudi širših literarnih pojavov. (Zato ni slučaj, da že v razpravi o »modernizmu« v ruski literaturi postavi nasproti slepi apologiji in enostranskemu zavračanju stvarno in tvorno opredelitev socialističnega realizma kot realno obstoječe stilne formacije, ki je sicer bila kanonizirana v Stalinovem času, vendar na izhodiščih iz predrevolucijskega obdobja in na »ruševinah stilne formacije ruskega realizma«. Tako zasnovano obravnavo socialističnega realizma, ki jo je razvijal in jo še razvija profesor Flaker v mnogih svojih raziskavah, visoko ceni tako Zahod, ko na primer objavi njegovo razpravo *Presuppositions of Socialist Realism* v londonskem zborniku *The*

Culture of the Stalin Period leta 1990, kot sodobna Rusija, ko na primer natisne leta 1992 prevod te razprave v posebni številki moskovske revije *Voprosy literatury*, posvečeni problemom totalitarizma v kulturi.)

Sčasoma dobi tudi pojem 'stilna formacija' širšo opredelitev. Profesor Flaker, ki na začetku rabi ta pojem, »da bi se odtrgal od pojmov 'smer' (*pravac*) in 'metoda'«, ker sta se navezovala – prvi na pozitivizem in drugi na ahistorično in normativno koncepcijo, poskuša v knjigi *Stilske formacije* (1976) uskladiti pojem 'stilna formacija' z aktualno tendenco, da bi se literarna zgodovina obravnavala kot dinamična zamenjava 'makrosistemov' (termin Žirmunskega) oziroma »strukture struktur« in med drugim poudarja:

.../ s pojmom stilne formacije označujemo velike nadindividualne književnozgodovinske celosti tako, da jih konstruiramo na temelju stilne interpretacije sorodnih književnih del in ne na temelju programskih samoopredeljevanj posameznih gibanj in šol!.../ Konstruiranje stilne formacije pomeni odkrivanje bistvenih stilnih posebnosti, ki sestavljajo posamezni model in odločajo o njegovi estetski in družbeni funkciji, in odrejanje zgodovinsko nastalih soodnosov književnih vrst, potem pa tudi interpretacijo književnozgodovinskega procesa in njegove dialektike v skladu s tem njegove posebnosti v vsaki nacionalni književnosti posebej.

Za popolnejše razumevanje vsebine in strukture Flakerjevega pojma 'stilna formacija', ki temelji na specifikih literature prilagojeni kategoriji historičnosti kot kategoriji, ki obstaja *znotraj* literarnega procesa, ne bo odveč, če opozorimo na Flakerjevo opredelitev 'družbene funkcije' literarnega dela. Profesor Flaker, ki izoblikuje pojmovni sistem funkcij na soočanju s pojmovanji 'funkcije' pri strukturalistih Janu Mukašovskem in Romanu Jakobsonu in na osnovi opozicije med estetsko in družbeno funkcijo, opozicije, ki da je imanentna vsakemu literarnemu delu, v svojih sklepnih pripombah k razpravi *Stilska formacija* opozarja:

.../ družbene funkcije literarnega dela ali cele stilne formacije ne opredeljujemo na temelju našega poznavanja zunajknjiževnih, socialnih in ekonomskih procesov, marveč predvsem izhajajoč iz strukturnih soodnosov znotraj samega knjižnega dela ali znotraj (vse podčrtal A. S.) cele stilne formacije.

Vidik, ki v teoriji literarne zgodovine utrjuje tezo o literarnem delu kot bistvenem predmetu literarnozgodovinskega interesa, ne ovira profesorja Flakerja pri nadgrajevanju teoretskih sistemov formalistične in strukturalistične metode. Profesor Flaker tako že v razpravi *Nacrt za periodizacijo novije hrvatske književnosti (Umjetnost riječi, 1967)*, ki izhaja iz zgodnejših tez o 'stilni formaciji', podčrtuje sovisnost literarnega dela od družbene podlage (baze), iz katere se literarno delo poraja. Pri tem se sklicuje na Miroslava Krležo in njegovo misel iz eseja *O Kranjčevićevoj lirici*, ki govori o vključenosti literarnega dela v dvojni kontekst – v celokupnost literarnega kompleksa oziroma literarne celote in v žiljenjsko družbeno podlago, in pojasnjuje:

Če nazadnje izpostavimo prvi del te Krleževe misli, ki poudarja, da se »sovisnost« književnega dela od »družbene podlage« uresničuje prek »književne celote« oziroma »celotnega knjižnega kompleksa, v katerem se je to delo rodilo«, priznavamo pa tudi upravičenost njenega drugega dela, potem trdimo, da z uvajanjem pojma družbene funkcije vzpostavljamo zvezo med »književno celoto« in »družbeno podlago«, pri tem ostajamo dosledno na področju preučevanja *književnosti* in govorimo o pomembnem, čeprav ne o odločilnem, konstitutivnem faktorju književnozgodovinskega procesa.

Profesor Flaker razbija vsakršne redukcionizme, ob tem pa ne pozablja na specifiko predmeta, ki ga preučuje. Specifiko literarnozgodovinskega predmeta daje čutiti tudi takrat, ko interpretira, kot sam pravi,

posebne književne strukture, ki nastajajo v književnostih atipičnega razvoja, kakršna tudi je, prav do najnovejše epohe, hrvaška književnost.

Razdobje, v katerem na primer govori prvo poglavje *Književnost u funkciji konstituiranja moderne hrvatske nacije (1836-1865)* iz razprave *Nacrt za periodizaciju novije hrvatske književnosti*, spada res med razdobja, kjer je nemogoče govoriti o bolj kompaktnih in razvidnih stilnoformacijskih celotah, kakor bi to rekel pisec uvoda in urednik knjige Flakerjevih izbranih del (A. Flaker, *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1987) Miroslav Šicel, vendar je treba ob tem pripomniti, da profesor Flaker ob naslonitvi na pojem 'družbena funkcija', ki da je izredno pomemben za interpretacijo literatur z atipičnim razvojem, v omenjenem poglavju ne ohranja samo literarnozgodovinskega terminološkega označevanja, marveč zna ob ugotovitvi, da je za prvo epoho novejše hrvaške literature odločilna njena podrejenost nacionalno družbeni funkciji, izpostaviti tiste literarne konstitutivne prvine, ki povezujejo celoto hrvaške literature kot besedne umetnosti.

Flakerjev smisel za celovito razumevanje in obravnavanje kompleksnosti literarnih pojavov, pa naj gre pri tem za posamezno literarno delo ali literarno epoho, za mikro- ali makropojav, razodeva še posebej njegova zavzeta komparativistična metodološka naravnost. Ob misli na profesorja Flakerja literarnega primerjalca, se ne bi smeli izogibati niti navidez tавтоloški oznaki, ki pravi, da profesor Flaker na izkušnjah sodobne literarne znanosti ustvarjalno razvija *pozitivno dediščino pozitivizma*, zanj brez primerjalnih vidikov preprosto ni literarne znanosti (prim. o tem referat za VIII. kongres AILC v Budimpešti *Komparativistika ili znanost o književnosti?*, *Umjetnost riječi*, 1976).

Če se ob vedenju, da se profesor Flaker posveča primerjalnim raziskavam že od časov svoje disertacije (1954), ustavimo samo ob nekaterih novostih, potem bi ob njegovi knjigi *Književne poredbe* (1968) omenili predvsem njegove misli o odnosu nacionalne literature do nadnacionalnih zakonitosti in procesov ter njegovo nasprotovanje tradicijanemu iskanju vplivov »velikih« literatur na »majhne« literature.

Izhajajoč iz zavesti sodobne literarne vede, da ni mogoče obravnavati literarnih pojavov samo znotraj njihovega nacionalnega obstoja, profesor Flaker ugotavlja, da

interpretacija književnozgodovinskega procesa nacionalne književnosti ne more mimo tega, da ne bi upoštevala nadnacionalne književnozgodovinske procese in načel njihove periodizacije. Periodizacija nacionalne književnosti mora izpričevati odnos zakonitosti v procesu znotraj nacionalne književnosti do zakonitosti, ki obvladujejo nadnacionalne procese, tako pri konstruiranju razdobji kot pri njihovem poimenovanju, da bi izpostavila v enaki meri obče zakonitosti in nacionalno specifiko neke književnosti.

Zahteva po usklajenem upoštevanju tako občih zakonitosti kot nacionalne specifike, vodi profesorja Flakerja k strukturalnemu sopostavljanju »nacionalnega« in »nadanacionalnega«, k spoznanju, da so primerjalna preučevanja plodna predvsem takrat, ko odkrivajo specifičnost vsake literature posebej, neglede na to ali je »zakonodajna« ali ne:

!...! za zgodovino nacionalne književnosti nimajo posebne pomena niti podatki, ki govore o

določenih vplivih druge književnosti na »domačo«, niti tisti, ki izpostavljajo samo določene zveze s to ali drugo književnostjo (rus. *vzaimosvjazi*), pač pa so pomembni samo tisti podatki, ki poudarjajo strukturalne spremembe, ki se pojavljajo znotraj prevzetih struktur na nacionalnih tleh, ali specifične *kršitve* občin zakonov, ki signalizirajo posebnosti nacionalne književnosti in njenega razvoja.

Profesor Flaker, literarni zgodovinar in komparativist, obravnava pojave literarne sfere, kot smo to že ugotovili, kot torišče delovanja številnih silnic. Pri tem upošteva najprej literarne silnice, vendar ne zapostavlja tudi zunajliterarnih silnic, čeprav nikoli ne pozabi, da imajo konstitutivni značaj samo literarne silnice. To mu omogoča, da ob vztrajanju na literarnem besedilu kot izhodišču literarnozgodovinske obravnave in upoštevanju vidika, po katerem dominantna funkcija teksta izhaja iz notranje hierarhije njegove strukture (Vladimir Biti ob tem opozarja na sorodnost s praško in tartujsko semiotiko, *Umjetnost riječi*, 1990), opazuje »dialektiko literarnozgodovinskega procesa« tako na ravni posameznega literarnega dela kot cele stilne formacije. »Dialektika literarnega procesa« lahko po Flakerjevi sodbi poteka tudi v enem samem literarnem delu tako, da se v njem strukturirajo posebnosti dveh ali več formacij, in ker je takih del mnogo, »čiste modele stilnih formacij« najlažje razložimo z deli epigonske literature. Upoštevanje konstitutivnih dejavnikov v literaturi privede profesorja Flakerja tudi do utemeljene obravnave stilnih formacij in do jasne ločitve stilne formacije od zgodovinskih razdobj: periode in epohe.

Profesor Flaker nam tako predstavi stilne formacije z vidika dominantne konstitutivne značilnosti: romantizem, na primer, kot formacijo, ki jo opredeljuje lirsko izpovedna pozicija literarnega subjekta, realizem kot formacijo, v kateri je v ospredju socialnopsihološka motiviranost literarnega lika (karakterja) in avantgardo kot formacijo, ki jo opredeljuje funkcija estetskega prevrednotenja. Pojem 'epoha' je nadrejen pojmu 'stilna formacija'. Pojem 'stilna formacija' mora biti zasnovan na stilni povezanosti niza sorodnih del, pojem 'literarna epoha' pa je lahko zasnovan na takšni povezanosti, vendar vedno ob pogoju, da so v njem izraženi tako pojavi dotrajanih stilnih formacij kot anticipacije novih formacij in upoštevanji pojavi opozicij dominantni stilni formaciji («epoha realizma», «epoha moderne literature»). Pojem 'perioda' naj bi bil primeren za tiste makrosisteme/epohe, ki so slogovno polimorfni, kot so na primer razdobja od konca XIX. do začetka XX. stoletja, da bi z njimi kot podrazdobji nakazali temeljna nasprotja v teh polimorfni razdobjih (*Stilske formacije*).

Sistemsko-diferencialno obravnavanje literarnih in nad- ter zunaj-literarnih pojavov in funkcij v različnih zgodovinskih razdobjih in tudi kulturah, je vzpodbudilo profesorja Flakerja, da je ob ugotavljanju interakcij in paralel med literaturo in slikarstvom, še posebej v raziskavah avantgarde (*Književna avangarda i slikarstvo, Umjetnost riječi*, 1980) svoje znanstveno področje dopolnjeval in razširjal z »intermedijalnimi raziskavami« oziroma disciplino, ki jo kot eden od utemeljiteljev imenuje 'intermedijalnost'. Profesor Flaker se je tako vključil v raziskovanje tistega, kar je, na primer, Ju. M. Lotman leta 1974, sklicujoč se na antični pregovor »Muze plešejo v kolu«, označil kot raziskovanje »umetniškega ansambla« (*Hudožestvennyj ansambl' kak bytovoe prostranstvo*), že leta 1917 pa Oskar Walzel naznačil z naslovom predavanja *Weshselseitige Erhellung der Kunst*. Flakerjeve knjige *Ruska avangarda* (besedilo knjige je bilo dokončano že leta 1978, knjiga pa je bila objavljena šele leta 1984), *Poetika osporavanja* in še posebej *Nomadi lje-*

pote so poleg drugega tudi pomembni mejniki v razvoju intermedialnosti.

2

Knjige *Ruska avangarda*, *Poetika osporavanja* in *Nomadi lepote* so dela, ki poleg knjige *Stilske formacije* najceloviteje predstavijo profesorja Flakerja literarnega zgodovinarja in njegove osrednje teme in probleme. Že sam pregled kazala zadnje knjige *Nomadi lepote*, če naj ga vzamemo za vzorec, nam z naslovi poglavij: *Pristup*, *Između moderne i avangarde*, *Ruska avangarda: knjiga, slika, scena*, *Prilozi proučavanju avangarde u Jugoslaviji*, *Krleža i slikarstvo*, *Mijene u suvremenoj književnosti* – nakazujejo mnogo. – Pred nami so, če se omejimo samo na *literarno zgodovino*, ki nas tu zanima, mejniki razdobj, ki so v središču znanstvenikove pozornosti – od moderne pa prav do *sodobnosti* (ne samo v ruski in slavistični, marveč tudi v evropski in svetovni komparativistični razsežnosti), Krležiana in seveda že omenjena in poudarjena avantgarda. Za celovito predstavo Flakerjevega literarnozgodovinskega območja je potrebna samo še dopolnilna korektura, ki opozarja na pomembne Flakerjeve obravnave realizma (prevsem ruskega in hrvaškega) in še posebej dezintegracije realizma. Tako naj bi izgledala v Flakerjevem literarnozgodovinskem koordinatnem sistemu horizontala, vertikalno, ki sega v globino prizadevanj znanstvenika humanista je nekoliko težje, celo nemogoče predstaviti, še posebej, če pri tem mislimo na tisto, kar bi s pomočjo M. Bahtina ponazorili z navezo »umetnost-obravnavna umetnosti-odgovornost«, zavedajoč se pri tem razlike med Bahtinovo metafizično aksiologijo in Flakerjevo strukturalistično naravnostjo. Zadovoljiti se moramo z asimptoto in upanjem, da ne ravnamo narobe, če se z nakazanega vidika približamo avtorju samo z oznako, katero nam ponuja zadnje »epiloško« poglavje *Mijene u suvremenoj književnosti* iz knjige *Nomadi lepote*. Tu se nam najprej razkrije naravnost seizmografska občutljivost profesorja Flakerja za premike v sodobni dejanskosti, še posebej na področju literature in kulture, potem smisel za povezovanje sodobnih pojavov z avtentično podobo zgodovine (»barok in sodobni pisci«, na primer) in ne nazadnje tvorno oporekanje, rekli bi, »postmodernističnemu« posploševanju:

.../ avtor vedarle ne verjame, da se je zgodovina zaustavila takrat, ko je Umberto Eco »odkril« svoj »rokopis«, in da sredina nekega desetletja lahko odgovori na vprašanja o značaju celega desetletja. .../ avtor upa, da ga bo demantiral že jutrajšnji dan književnosti in da obstaja izhod iz »labirinta«, v katerem smo se znašli.

Flakerjeva literarnozgodovinska odprtost se izkazuje na vseh področjih, ki jih obravnava, mi se bomo ustavili samo ob AVANTGARDI.

Zanimanje za avantgardo ali, bolje rečeno, za tisto, kar je Aleksandar Flaker v letih knjige *Stilovi i razdoblja* označeval z obćim terminom »modernizem«, so napovedovale že njegove prve knjige: zbornik *Heretici i sanjari* (1955) in štiri knjige pod naslovom *Suvremeni ruski pisci* (1962), od katerih prinaša zadnja avtorjeve članke in študije o ruski sovjetski literaturi. Te knjige leta 1967 dopolni zbornik *Sovjetska književnost 1917-1932* z objavo manifestov in programov ter literarnokritičnih in teoretičnih del pomebnejših ruskih kritikov in teoretikov iz dvajsetih let (Lunačarski, Voronski, Šklovski, Jakobson, Bahtin in drugi). Razprava *Uz problem »modernizma«* (1960) že kaže, kako je Aleksandar Flaker to zanimanje na literarnozgodovinski ravni začel s preučevanjem dezintegracijskih

procesov znotraj realističnega razdobja in obravnavanjem »modernizma« kot »polimorfne« epohe.

Literarnozgodovinski pojem 'avantgarda' kot poimenovanje različnih izmov med leti 1910 in 1930 je Aleksandar Flaker sprejemal zelo previdno. O pojmu 'avantgarda' spregovori že leta 1971 (*Je li nam pojam 'avangarda' potreban?, Umjetnost riječi*), vendar ostaja tudi nekaj let pozneje v knjigi *Stilske formacije* še vedno samo »delovna hipoteza«:

O avantgardi kot stilni formaciji lahko govorimo samo pogojno, vedno znova poudarjajoč njena protislovja znotraj enotnosti prevrednotenja sistemov in upiranja izoblikovanju kateregakoli novega in zaprtega sistema. Prav takšen pojem, hipotetičen in pogojen, nam lahko koristi in nas vodi skozi zapleteno problematiko književnosti in umetnosti XX. stoletja.

Poleg »antiformativnosti«, ki jo nakazuje navedek, srečamo v knjigi *Stilske formacije* tudi nekatere druge opredelitve avangarde, kot so: oporekanje, antiestetizem, izgubljanje osrednosti človeške podobe in jezikovne inovacije.

V knjigah *Poetika osporavanja* in *Ruska avangarda* profesor Flaker sintetično zaokroži teoretska razmišljanja o avantgardi in z raziskovanjem konkretnega gradiva, predvsem literarnih del z vidika njihove primarne estetske funkcije, oblikuje impozantno literarnozgodovinsko podobo avantgarde.

V knjigi *Ruska avangarda* sprejema profesor Flaker pojem 'avantgarda'

kot nadrejeni pojem bolj ali manj določene, v zgodovini nastale slogovne skupnosti književnih tekstov, ki so v ruski književnosti, neglede na pripadnost ali pa nepripadnost njihovih avtorjev katerikoli skupini, nastali znotraj zgodovinskega razdobja, ki ga omejuje z ene strani ruska revolucija 1905. leta z druge pa seveda leto »velike prelomnice« 1929 oziroma leto administrativnega razpusta književnih organizacij 1932.

Pojem 'avantgarda' dopolnjuje, ob že omenjenih, še z naslednjimi opredelitvami: dehierarhizacija sistema literarnih žanrov in mesta literature znotraj drugih vrst umetnosti, težnja po odpravljanju oziroma preseganju doslej veljavne opozicije »umetnost-neumetnost«, kar uveljavlja v literaturi nekatere sublitarne oblike, jezikovne inovacije (žargonizmi, neologizmi, transmentalni jezik/rus. *zaum* in drugo), »minus postopek« in nastajanje novega teksta »na ozadju« (rus. *fon*) že obstoječega, ki ga bralec pozna, konstrukcijsko »razkritje« postopka (rus. *obnaženie*), širjenje semantičnega obsega in semantične obremenjenosti (rus. *smyslovaja nagruzka*) z realizacijo oziroma opredmetenjem metafore, poudarjanje metonimičnosti in asociacijskega načela pri oblikovanju besedila, montaža. Tem opredelitvam pridružuje še opažanje, da semantična obremenjenost besede znotraj konteksta vodi k grafičnemu izpostavljanju besede in k novim načelom grafičnega oblikovanja teksta. Ob ugotavljanju antinomičnosti znotraj avantgarde je pozoren predvsem na antinomičnost med depersonalizacijo in čezmerno poudarjenim subjektom v konstrukciji literarnega teksta in še na antinomičnost med »individualnim« (v depersonaliziranih strukturah) in »kolektivizmom« (v strukturah s čezmerno poudarjenim subjektom). Ta antinomičnost in antinomičnost »univerzalno«-»nacionalno« ter nasprotje med funkcijo estetskega prevrednotenja in aksiološko-apelativno funkcionalnostjo avantgarde v odnosu do oktobrske revolucije pa nas že opozarjajo, da profesor Flaker razširja pomen avantgarde iz literarne in umetnostne v zunajliterarno oziroma zunajestetško sfero. V knjigi *Ruska avangarda*, ki razpravlja o »najbolj revolucionarnem delu

evropske avantgarde«, umeščinem v »*revolucionarno razdobje* v zgodovini Rusije in človeštva«, je tako nujno prisotno poglavje *Avangarda u revoluciji i poslije*, knjiga *Poetika osporavanja* pa že s svojim podnaslovom *Avangarda i književna ljevica* kaže na širši historični kontekst.

V času, ki ga živimo in za katerega je med drugimi »vrlinami« značilno tudi prepogosto kar nasilno vračanje in uveljavljanje t.i. tradicionalnih duhovnih, nacionalnih in podobnih vrednot izpred petdesetih oziroma sedemdesetih in več let, si dovolimo v tej zvezi parafrazirati besede znane ruske literarne zgodovinarke Lidije Ginzburg in zapisati, da si kar preveč ljudi po nemarnem predstavlja, kako so nesrečna obdobja zapolnjena s samimi nesrečami in v skladu s tem z nesrečnimi dejstvi ter pri tem prezre, da tudi v takih obdobjih obstaja *življenjska* heterogenost s heterogenimi dejstvi. – Profesor Flaker je med redkimi preučevalci literature, ki je že na začetku znanstvene kariere znal »izmeriti daljo in nebeško stran«, kot bi to rekel Oton Župančič, in se posvetiti specifičnemu področju človekovega duhovnega ustvarjanja in delovanja s specifičnimi dejstvi; nikoli ni bil literarnovedni paberkovalc, ki v strahu za neminljivo aktualnost in veljavo budno pazi, čigava zastava (politična in siceršnja) vihra na grajskem stolpu in v skladu s tem nabira teme in razumeva dejstva, kot bi morda pripomnil Viktor Šklovski. Profesor Flaker ostaja *literarni zgodovinar* tudi takrat, ko govori o revoluciji in literarni levici, in budno pazi, kaj je z *literarnozgodovinskega vidika* neko dejstvo in kakšna je njegova teža.

V knjigi *Nomadi ljepote*, ki ima »epiloški« značaj, ni pa seveda EPILOG v Flakerjevem še vedno plodnem ustvarjanju, beremo v zadnjem poglavju tam objavljene Krležiane (*Erazmov sukob*) za avtorja značilno pomenljivo misel:

Sklepno poglavje te Krležiane se ne ujema z ostalimi: ni posvečeno odnosu Krleže do likovne umetnosti. /.../ dejanski razlog za objavo tega poglavja na koncu ciklusa o Krleži je drugačnega značaja. To poglavje je pravzaprav nekakšen komentar k zdaj že obsežni literaturi o »sporu na književni levici« in še enkrat želi poudariti, kako književni tekst, v tem primeru Krležev esej *O Erazmu Rotterdamskem* /.../, ima večji pomen za razlago usodnih dogajanj na jugoslovanski književni (in umetniški!) levici kot biografski detalji in dokumentarni ali psevdodokumentarni zapisi, ki želijo ta »spor« osvetliti in interpretirati. Književni tekst je tudi v tem primeru večpomenski, slojevit in na ta način močnejši od neposrednega pričevanja, ki pripada zgodovini, vendar ne tudi *literarni zgodovini*.

V skladu z navedeno Flakerjevo mislijo je treba pritrditi ugotovitvi, ki jo je zapisal Miroslav Šicel, da je

pojem revolucije v Flakerjevi interpretaciji zelo elastičen: revolucija ni samo konkretno zgodovinsko dejstvo, samo dejanska revolucija, marveč, ko ga razširimo na umetnost avantgarde, tudi pojem *gibanja*, stalnega *oporekanja* obstoječim petrificiranim normam: od estetskih prek etičnih do družbenih.

Odprtost in literarnoznanstveno utemeljenost Flakerjevega pristopa k vprašanju, ki jih zastavlja odnos avantgarde do revolucije, tudi tiste avantgarde, ki je stopila v »službo revolucije«, zelo jasno predstavi njegova obravnava *optimalne projekcije* kot osrednje determinante avantgardnih struktur.

Sam pojem 'optimalna projekcija' domisli profesor Flaker že v knjigi *Stilske formacije*, ko v študiji *Pitanja ruske avangarde* razpravlja o družbeni funkciji avantgardnih tekstov, in potem natančneje opredeli v sestavku *Optimalna projekcija*, objavljenem najprej v knjigi *Poetika osporavanja*. Kot literarni zgodovinar opredeljuje pojem, ki ga je prevzel

iz terminologije matematike in fizike, prek »konstruktivnega načela velikega dela avantgardnih tekstov«, pri katerih je izpostavljena prihodnost kot možnost prevrednotenja preteklosti in negiranja sedanjosti, a tudi možnost izbire med različnimi projekcijami. Pojem 'optimalna projekcija' ni enak pojmu 'utopija'. 'Utopija' namreč po sodbi profesorja Flakerja označuje 'kraj' oziroma 'deželo', ki ne obstaja. Teksti, ki so upodobili utopijo, so jo upodobili kot zaprt, omejen prostor z idealno družbeno strukturo in jo postavili nasproti realnim družbenim odnosom. Takšno strukturo, »ograjeno z 'zidom' in hierarhizirano«, negira Zamjatin v »distopičnem romanu *Mi*«, skeptično jo prikaže Majakovski v komediji *Stenica (Klop)* s podobo kletke, v katero je vtaknjen »kadilec in pijanec z gitaro«. Avantgarda naj bi v svojih reprezentativnih tekstih nasprotovala utopiji in zavračala vsako uresničenje ideala z vedno znova prisotnim svojskim, individualnim pesniškim izbiranjem »optimalne variante« in spreminjanjem strategije.

Profesor Flaker ponazarja to ugotovitev (ob »pluralizmu« Hlebnikova in nekaterih drugih primerih) z različnimi variantami in spremembami optimalne projekcije pri Vladimiru Majakovskem: od podobe bližnjega, že revolucionar-nega »šestnajstega leta« (1916), zaznamovanega z mesijansko »trnjevo krono« v pesnitvi *Oblak v hlačah (Oblako v štanah)*, 1914-15) in bodoče »sončne zemlje deviške« v *Levem maršu (Levyj marš)*, 1918) do vizije »sveta komunardov« in »sončne naše komune« v *Misteriji Buffo* (1918), potem še teme »tretje revolucije duha« v *IV. Internacionali* (1923-24), ki asociira »revolucijo duha« iz knjige *Mirosozercanie Dostoevskogo* (1921) Nikolaja Berdjajeva, in ideje o »mojstrski delavnici človeških vstajenj« iz tragične pesnitve *O tem (Pro èto)*, 1923) z aluzijo na »projekt« ruskega filozofa Nikolaja Fjodorova (1828-1903) o »človekovem vstajenju« in navezavo na tradicionalno triado »vera-upanje-ljubezen« ter globalno vizijo združenega človeštva. To vrsto dopolnjujeta v Flakerjevi razčlenitvi optimalne projekcije pri Majakovskem že omenjena »distopična« podoba kletke iz komedije *Stenica* in podoba Fosforne ženske ter himnična pesem *Čas, naprej!* iz komedije *Velika žehta (Banja)*, 1930), vendar tu s prvimi propagandnih tekstov iz let prve petletke in poudarjenim zavračanjem birokratskega družbenega modela.

S primeri iz ustvarjanja Majakovskega in ob njih profesor Flaker nakaže tudi »zlom optimalne projekcije« v tekstih iz konca dvajsetih in iz tridesetih let. Še posebej opozori na »zlom optimalne projekcije« v tekstih skupine OBERIU, za katere je značilna parodičnost, črni humor in absurd, in jih zato lahko primerjamo s teksti evropskih nadrealistov in njihovim izrazom »zloma optimalne projekcije«, ki sledi ekspresionističnemu *Aufbruch-u* in ekspresionističnemu »mesijanizmu«. Literarna dela Mihaila Šolohova (*Tihi Don*, drugi del *Zorane ledine* in *Človekova usoda*) s tragičnim »biološkim optimizmom«, izraženim na koncu teksta v podobi otroka, in stvaritvi Platonova *Čevengur* in *Izkop (Kotlovan)* ter roman *Mojster in Margareta* Mihaila Bulgakova s prisotnim »načelom upanja« optimalne projekcije ne poznajo več.

Struktura in pomen Flakerjevega pojma 'optimalna projekcija' vključuje »revolucijo« in z njo povezano vrsto dejstev z vidika v našem zapisu že obravnavanega »dvojnega konteksta« literature in njenih konstitutivnih prvin. Literarni zgodovinar profesor Flaker nakazuje in hkrati uresničuje možnost in, rekli bi, *poslanstvo* literarne vede/znanosti, da razlikuje tako literarna dejstva in pojave od zunajliterarnih kot literarnozgodovinsko

sposobnost videnja in razumevanja večpomenskosti dejstev in pojavov, ki so predmet literarnoznanstvene obravnave, od čisto socioloških in še posebej politično-ideoloških obravnav, ki enosmerno, pogosto kar dogmatsko in dnevnim potrebam prilagojeno predstavljaajo dejstva in pojave.

Ob doslej zapisanem nam morda ostane samo še eno vrašanje: – Kakšno literarnozgodovinsko sintezo nam daje profesor Flaker kot avtor sintetičnega očrta novejšje ruske literature od XVIII. stoletja do srede druge polovice XX. stoletja, objavljenega v sedmi knjigi edicije *Povijest svjetske književnosti* (1975) in potem v knjigi A. Flaker – Malik Mulić, *Ruska književnost* (1986), in še posebej knjige *Ruska avangarda?* – Obe deli dosledno upoštevata Flakerjevo usklajenost med literarnoteoretičnimi načeli in literarnozgodovinskimi vidiki. Flakerjev očrt novejšje ruske literature temelji na stvarnem izboru relevantnih literarnozgodovinskih dejstev in pojavov ter konsistentnem in koherentnem prikazu premikov ter procesov tako znotraj literarnozgodovinskih epoh kot stilnih formacij – ob smotrnem izpostavljanju ključnih ustvarjalcev (Puškin, Dostojevski, Tolstoj) in ključnega dogajanja (*Dezintegracija realizma i moderna književnost*, na primer). Takšne literarnozgodovinske konsistentnosti v knjigi *Ruska avangarda* ni; pred nami naj bi bil literarnozgodovinski mozaik, ki ga sestavljajo sintetična poglavja prvega dela *Pristup (Sustavnost i nesustavnost avangarde, Književnost ruske avangarde u evropskom kontekstu* in drugo), analitične predstavitve bodisi posameznih ustvarjalcev (na primer v poglavju *Rozanovljeva destrukcija književnosti* iz drugega dela *Spontana avangarda*) bodisi posameznih literarnih del (*Majakovski: Marš oslobođena stvaranja*, na primer, v četrtem delu *Avangarda u revoluciji i poslije*) in še izrazito komparativistična poglavja zadnjega, šestega dela *Suodnosi*, kot je, na primer, poglavje »Zenit« i ruska avangarda; neko trdnejšo povezavo naj bi tako nadomeščale sklepne *Dijakronijske bilješke* – s kronološko zapovrstnostjo pojavov, o katerih v knjigi govore posamezna poglavja.

Toda sodba, ki bi se ustavila samo pri »mozaičnosti« literarnozgodovinske sinteze v knjigi *Ruska avangarda* bi bila hudo površna, upoštevala ne bi vsaj treh stvari:

1. da je Flakerjev literarnozgodovinski sintetični prikaz ruske avantgarde v skladu z njegovim pojmovanjem polimorfnih oziroma sistemskih in hkrati nesistemskih razdobij, kot je avangarda;

2. da profesor Flaker oblikuje posamezne dele knjige z vidika »periode« kot podrazdobja, ki nakazuje temeljna različja znotraj polimorfne makrostrukture (na primer različja med »spontanano« in »zavestno« avangardo v drugem in tretjem delu knjige);

3. prezrli bi inovativno konsistentnost in koherentnost, ki jo daje knjigi *Ruska avangarda* že sama grafično-slikovna oprema knjige, v kateri prepleta, dopolnjuje in povezuje v besedi zapisane misli izjemno bogat in premišljen izbor avantgardnih slikarskih del.

Išočiči Nomad lepote Aleksandar Flaker pa se tudi pri taki sintezi ne zaustavi, ampak v pričakovanju neke nove »optimalne variante« literarnozgodovinske sinteze nadaljuje z uresničevanjem enega od najpomembnejših slavističnih projektov 20. stoletja – *Pojmovnika ruske avangarde* (izhaja od leta 1984), pri katerem sodeluje vrsta svetovnoznanih preučevalcev literature.

Zunanjemu članu Slovenske akademije znanosti in umetnosti profesorju Aleksandru Flakerju želimo ne nazadnje tudi kot preučevalcu slovenske literature, stalnemu sodelavcu Obdobji in prijatelju slovenske slavistike še mnogo ustvarjalnih uspehov, naj nam bo dovoljeno reči, v razmerah, ko naj bi tema *La letteratura croata della belligeranza* (razprava, objavljena v reviji *Europa orientalis* XIII/1994:2) bila samo še zgodovina.

Aleksander Skaza

Filozofska fakulteta v Ljubljani